

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNDE H. 1211/1796-97 TARİHLİ
DÜZENLEMELER

*Muzaffer DOĞAN**

ÖZET

1796-97 yıllarında Babiali, Maliye ve Defterhane birimleri içerisinde bir takım düzenlemeler yapıldı. Bu çalışma, Divan kalemleri olan Beylikçi, Rüüs, Tahvil ve Amedi kalemleri ile Mektubi Kalemî'nin katip sayıları ve yürüttükleri muamelelerle ilgili bir dizi düzenlemeyi incelemektedir. Aynı dönemde gerçekleştirilen, Maliye ve Defterhane birimlerinin yürüttükleri muamele kalıplarından bazıları üzerindeki değişiklikler de konuya dahil edilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Divan, Defterdarlık, Defterhane, Babiali, kalem, muamele, kâtip, düzenleme.

III. Selim dönemi daha çok bir dizi ıslahat tarihi olarak bilinir. Bu reformlara binaen modern Türkiye tarihi konularına girişler çoğu zaman III. Selim dönemine kadar uzanır. Onun dönemindeki reformların genelde iyi bilinenleri, nizam-ı cedit adı altında askeri teşkilatta ve daimî elçilik sistemi ile de diplomasi alanında gerçekleştirilen yeniliklerdir. Kalemîye denilen merkez bürokrasi birimlerinde de bir takım düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen ıslahat çalışmalarının bu yönü daha geri planda kalmıştır. Bunda hem kendi döneminde diğer sahalarda gerçekleştirilen köklü yeniliklerin, hem de II. Mahmut döneminde bürokrasi alanında görülen daha parlak reformların gölgesinde kalması etkili olmuş olmalıdır.

Diğer alanlarda yapılan düzenlemeler kadar yenilikçi olmasa da bürokrasi birimlerindeki ıslah çalışmaları o zamana kadar Babiali tarihinde gö-

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

rülen en geniş düzenleme niteliğindedir¹. Bu tarihe gelindiğinde klasik Divan-ı hümayun kalemleriyle beraber bunların haricinde Babıali döneminde teşekkül eden Mektubi, Amedi ve Kâtip Efendi gibi kalemler gelişimlerini aşağı yukarı tamamlayarak merkez teşkilatı içerisinde önemli birer daire haline gelmişlerdi. Bunlardan Mektubi Kalemî sadrazama ait yazışmaları düzenleyen bir kalem ve onun sekreteryası görevini yerine getiriyordu. Amedi Kalemî, Divan Kalemî içerisinde doğmuş ve XVIII. yy. ortalarında daire halini almış bir kalem idi. Temel işlevi, devletin diplomasi alanındaki yazışmalarını hazırlamak ve muhafaza edilmesini sağlamaktı. Katip Efendi Kalemî ise diğerlerine nazaran daha az bilinmekle birlikte, sadaret kethüdâlığı memuriyetinin gelişimiyle ortaya çıkan ve bu memuriyetin görev sahasına giren işlerin muamelesini yürüten bir kalem olarak önem arz ediyordu². Devletin yavaş bir seyir halinde de olsa teşkilatlanma açısından göstermiş olduğu gelişim ve büyüme neticesinde merkez ve taşra idari birimlerindeki yazışmaların artması, aynı zamanda diplomasi faaliyetlerindeki gelişmeler paralelinde devletlerarası işlem ve yazışmaların yoğunlaşması, bürokrasi teşkilatı içerisinde yeni birimlerin oluşmasını zorladığı gibi mevcut birimlerdeki kadro sayısının da genişlemesine yol açtı. Devlet işlerindeki yoğunlaşma mukabilinde ortaya çıkan şikâyet hususları, işlerin çoğalmasına nazaran eleman sayısındaki yetersizlik değil, fazlalığın ortaya çıkarttığı problemlerdi. Çünkü iyileştirmeye muhatap olan kalemlere gereğinden fazla personel istihdam edilmişti. Bu olumsuz gelişmenin en önemli sebebi zikredilen kalemlerin –özellikle Amedi, Mektubî ve Kâtip Efendi– devlet bürokrasisi içerisinde birer cazibe merkezi haline gelmeleriydi. Bu kalemlerin, devletin en önemli yöneticilerinin idareleri altında olmaları veya onlarla sıkı ilişki içerisinde bulunmaları ve personel

¹ Aslında daha önceki tarihlerde de kalemlerdeki kâtip sayılarının kontrol edilmesine yönelik emirler çıkartılmıştı. Fakat bunlar kalemlerin geneline şamil değildir. Mesela Defterhâne kâtiplerinin sayıları üzerinde 1577, 1635, 1713 yıllarında ayarlamalar yapılmıştı (Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 100-101).

² Babıali'nin oluşumu ve gelişmesi ile birlikte bu kalemlerin işleyişleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. (Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999).

sayılarının azlığı sebebiyle daha hızlı yükselme imkanı sunmaları, buralara dahil olmak isteyenlerin sayısını artırıyordu³.

Kalemlerin sundukları imkanların cazip oluşu neticesi buraya geçiş yapan veya yeniden alınan kâtiplerin seçiminde, işe ehliyetli olmalarından ziyade devlet ricaline yakınlıkları dikkate alınmaya başlandığından, kâtiplerin nitelikleri de bozulmaya yüz tuttu. Mesleki kabiliyetsizlikleri ve güvenilmezlikleri en çok hissedilen rahatsızlık sebepleri idi. Keyfiyet açısından yetersizlikleri kayda değer oranlara ulaşmasına rağmen düzenleme gayretlerinin daha ziyade sayı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Kâtiplerin kalemlere alınma şekillerine birtakım yeni usuller getirilse de eğitim standartlarının yükseltilmesine yönelik bir yenilik söz konusu edilmemiştir. Kâtiplerin istihdamı dışında kalemlerde düzenleme açısından ele alınan ikinci alan muâmelât konusu olmuştur. Bu konu çalışmamızın diğer başlığını teşkil edecektir.

Kâtip İstihdamında Yapılan Düzenlemeler

Kalemlerde mevcut kâtiplerin ve yeni alınacakların istihdamları hakkında düzenlemeye gidilme ihtiyacının ilk işaretleri, sadrazamın reisül-küttâba yazdığı 27 Muharrem 1211/1 Ağustos 1796 tarihli buyuruldusunda görülmektedir. Burada, kalemlerdeki genel problem konusu olarak, devlet işlerine ait sırların saklanamaması üzerinde durulmaktadır. Bunun sebebi olarak da kâtiplerin ehilleri arasından seçilmeyip, ricâ ve iltimas yoluyla kaleme kabul edilmeleri ve karakterleri hakkında bir araştırma yapılmaması zikredilmektedir. Kalemin işlerine yabancı, cahil kimselerin, yazdıkları konunun önemini kavrayamadıkları için, elde ettikleri her bilgiyi başkalarına ifşâ ettikleri sıkça görülüyordu. Devletin bu hususta özellikle şikâyetçi olduğu durum, taşra işleri için merkezde alınan kararların, taşra ayanlarına veya görevini kötüye kullanma eğiliminde olan idarecilere, bir vesile ile anında ulaştırılmasıydı. Zikredilen zümreler kendilerine yakınlığı bulunan adamlarını bir aracı vasıtasıyla kalemlere yerleştirme gayretine düşüyorlardı.

Aksaklıklar böylece sıralandıktan sonra, getirilebilecek tedbirler de genel mahiyette ele alınıyordu. Buna göre artık tanınmamış, tecrübe edilme-

³ Bernard A. Lalor, "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen From Lale Devri Until the Tanzimat", *İÜEF, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul 1972, s. 72-92.

miş kimselerin kalemlere alınması yasaklandı. Alınacak kâtiplerin özellikle bir tarafa bağlantısı olmaması ve ahlaki özelliklerinin uygunluğu noktalarının iyi araştırılması, bu özelliklere uymayanların devlet sırrı taşıyan evraktan uzak tutulması, gerektiği takdirde kalemlerden ihrac edilmesi kararlaştırıldı. Aynı zamanda yeni düzenleme hakkında kalem şeflerinin ve kisedarlarının reisülküttab kanalıyla uyarılması istendi. Devlet sırları hangi kalemde ifşâ ediliyorsa suçlu olanların tesbit edilerek cezalandırılacağı da beyan ediliyordu⁴.

Bu buyurulduda, reis efendinin sorumluluğunda olan kalemler genel olarak muhatap alınmıştı. Ancak birkaç ay sonra girişilen düzenlemede kalemler tek tek ele alınarak ıslah yoluna gidildi. Bunlar arasında Beylik, Rüus, Tahvil gibi Divân-ı hümayûn kalemleri yanında Amedî ve Mektûbî gibi Babıali kalemleri de bulunuyordu⁵. Sadrazam, beylikçi, mektûbî ve amedî efendileri huzuruna çağırarak idareleri altındaki kalemlerin ıslahı hususundaki düşüncelerini birer layiha şeklinde hazırlamalarını istedi⁶. Çalışmalar kısa sürede sonuçlandırılarak, hazırlanan rapor 1 Şaban 1211/30 Ocak 1797 tarihinde padişahın onayına sunuldu. III. Selim'in layihada yazılanların *layıkı vechile* uygulanması için sadrazama emir vermesiyle, nizamnâme ilgili kalem amirlerine iletilerek uygulamaya konuldu⁷.

⁴ Bkz. 27 Muharrem 1211/ 1 Ağustos 1796 tarihli buyuruldu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), nr. 203, s. 2, hkm. 4).

⁵ Sadaret Kethüdası maiyetinde bulunan Kâtip Efendi Kalemî bu tarihlere önemli bir daire olmasına rağmen düzenleme dışı tutulmuştur. Diğer kalemlerde görülen aksamlar henüz burada hissedilmemiş olması ihtimaline rağmen kısa müddet sonra bu daireye de müdahalede bulunma ihtiyacının doğduğunu görüyoruz. Kâtip Efendi Kalemî 1809 tarihinde alınan bir kararla aynı zamanda Mektûbî Kalemî'ne kâtip yetiştiren bir daire haline getirilmişti. Kâtip istihdamı üzerinde diğer kalemlerde 1211/1796-1797 tarihinde yapılan düzenlemenin benzeri Kâtip Efendi Kalemî'nde 1814 tarihinde gerçekleştirildi. Bu düzenlemeyle kâtip sayısındaki fazlalık azaltılıyor, diğer kalemlerden bu kaleme geçişler kontrol altına alınıyordu. Aynı zamanda kalemde yetişecek şâkirdlerin istihdamı da yeni bir nizama bağlanmıştı (M. Doğan, *a.g.t.*, s. 50-66).

⁶ BOA, *Meclis-i Tanzimat Deft.*, nr. 27, s. 2.

⁷ Bahsedilen nizamnâme, sonraki tarihlere yapılan ilave düzenlemeleri de içine almış olduğu halde, BOA, *Meclis-i Tanzimat Deft.*, nr. 27'de kayıtlı bulunmaktadır. Aynı düzenlemenin Divân, Rüus, Tahvil ve Mektûbî kalemlerine ait lâyihası, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divân-ı hümayûn Kalemî belgeleri arasından seçilerek Atilla Çetin tarafından neşredilmiştir (Atilla Çetin, "Divân-ı Hümayûn Beğlikçi Kalemî'nin Görevleri ve İşleyişi Hakkında Önemli Bir Belge (1211/1797)", *Vakıflar Dergisi*, XXV, Ankara 1995, s. 271-283).

Söz konusu düzenlemelerin önemli bölümü kâtip sayısındaki oranların ayarlanmasına yöneliktir. Bu cümleden olarak Divan-ı hümayun, Mektubi ve Amedi kalemlerindeki personel sayılarının azaltılması kararı yanında kalemlere şâkird alınması yeni şartlara bağlandı. Divan Kalemî'nde yapılan düzenleme diğer kalemlere oranla daha büyük çaplıdır. Şüphesiz bunda kalemin oldukça eski bir geleneğe sahip olması yanında, yürüttüğü işlerin yoğunluğu etkili olmuştur. Ayrıca Rûus ve Tahvil kalemleriyle birlikte devletin en büyük muâmelât dairesini oluşturmaktadır⁸. Dolayısıyla kalemde devletin en önemli meselelerinden, günlük işlerin muamelatına kadar geniş bir yelpazede faaliyet yürütülmekteydi. Devletin ilk devirlerinden düzenleme tarihine kadar, yabancı devletlerle yapmış olduğu antlaşmalara ait *ahidnâmeler* bu kalemde muhafaza edildiği gibi, elçilerin temsil ettikleri devleti ilgilendiren günlük siyasi, ticari vs. işlerin, antlaşmalara uygun şekilde yürütülmesi ve sonuçlandırılması için istedikleri berat ve fermanların yazılması da bu kalemin işiydi. Gerek bu tür temsilcilerin gerek ülkede bulunan yabancı uyruklu insanların devletle olan işlerini, Babıali nezdinde, yabancı elçilerin yanlarında bulundurdıkları tercümanları yürütüyorlardı. Tercümanlar işlerin halli için her zaman Divan Kalemî'ne girip çıkmak durumundaydılar⁹.

Diğer taraftan devletin idari birimlerinin başında bulunan idarecilere azl ve tayin yazılarının yanında verilen görevlerine dair uyarı ve emirlerle taşrada meydana gelen hukuki ve idari işlere ait davaların emir ve fermanları bu kalemde yazılırdı. Kalemde gizlilik arzeden veya normal işlere dâir emirlerin tanzimi reisülküttab tarafından beylikçi efendiye havâle edilmişti. Beylikçi efendi, önce yazılacak emirlerin müsveddesi mesâbesinde olan kalem buyurulduğunu hazırlar ve reisülküttabın olurlarını aldıktan sonra kalem buyurulduklarının üzerleri pençe olunarak sadaret makamına takdim edilirdi. Sadaret tarafından *sahh* çekildikten sonra, yazılacak emir gizlilik derecesi çok yüksek ise bizzat beylikçi efendi tarafından gizlice kaleme alınırdı. Gizlilik derecesi daha az olan emirler, kalemin sır tutan, güvenilir kâtiplerinden birkaçı beylikçi efendinin odasına getirtilerek yazdırılırdı.

⁸ Divan-ı hümayûn ve kalemlerinin gelişimi, işlevleri hakkında nitelikli ve geniş bir araştırma Recep Ahışalı tarafından doktora çalışması olarak yapılmıştır (R. Ahışalı, *a.g.t.*, s.53-142).

⁹ BOA, *Meclis-i Tanzimat Defi.*,nr. 27, s. 4-5

Gizlilik arzetmeyen emirler ise kalem odasına gönderilerek kisedârların nezâretinde kâtiplere yazdırılırdı. Bir de umum idârecilere veya aynı hususda bir çok kişiye hitaben yazılan fermanlar vardı. Bu tip fermanların müsveddesini kalemin işbilir kâtiplerinden birisi yüksek sesle ve gerekli uyarıları yaparak okur, sayıları duruma göre bazen yirmi-otuzu bulan diğer kâtipler de beyaza çekerlerdi¹⁰.

Yukarıda zikredilen teamüllerde zamanla bazı zaafklar ortaya çıktı. Elçilerin tercümanları ile başka konularda Babıali'de işi olanlar vakitli vakitsiz kaleme girebilmekteydiler. Ayrıca kalem içinde çeşitli muamelelerin takibine tahsis edilmiş kâtiplerin işleri, *umûr-ı mühimme* denilen işlere dâir belgeleri tanzim eden kâtipler kadar yoğun değildi. Çalışmalarını erken tamamlayan bu kâtipler aynı odayı paylaştıkları diğer kâtiplerin işlerine karışma imkânı buluyorlardı. Hülâsa olarak Babıali'de devlet meseleleri hakkında alınan kararlardan haberdâr olmak isteyen ister yabancı devlet tercümanları, ister taşra idârecileri olsun, amaçlarına ulaşmakta zorluk çekmiyorlardı.

Devlet açısından çözümlenmesi aciliyet arzeden bu mahzurların ortadan kaldırılması için birtakım yeni kararlar alındı. Buna göre *mühimme* adı verilen konularda muamelat yürüten kâtipler ile yabancı uyrukluların defterlerini tutan ve “mesâlih kâğıdı” yazan kâtipler için ayrı ayrı odalar hazırlanacaktı. Yeni açılacak Mühimme Odası'na ilk anda kalemdeki tecrübeli ve kabiliyetli kâtiplerden onbeş kişi tayin edildi¹¹. Daha sonra ihtiyaç duyuldukça eleman almak gerekse bile bu sayının otuzu geçmemesi gerekiyordu. Yeni kalem için tayin edilen kâtiplerin geçimlerini temin amacıyla, Divân Kalemî'ne mahsus timar ve zeametlerin boşaldıkça bunlara devredilmesine öncelik tanınıyordu. Ayrıca diğer gelir unsurlarıyla da takviye edilerek geçim endişesinden uzak tutulmaları hedefleniyordu¹². Böylece

¹⁰ Beylikçi Kalemî'nin muamelatında ferman hazırlanması önemli yer tutmakla beraber işlevi sadece bununla sınırlı değildir. Kalem muamelatı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz.(Ahıskalı *a.g.t.*, s. 66-89). Ayrıca yine aynı konuda bkz. (Recep Ahıskalı, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Reisülküttâblık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 40-51. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 51-52).

¹¹ Mühimme Odası'na tayin edilen ilk onbeş kâtip; Neşet, Mehmed Emin Faik, Seyyid Ahmed Safa, Sami, Kaşif, Hâmi, Seyyidâ, Münif, Mukîm, Nimet, Hilmi, Ferdî, Râcih, Nuri ve Râsih Efendilerdi (BOA., *Meclis-i Tanzimat Defter.*, nr. 27, s.6-7).

¹² *Aynı Defter*, s. 4-5.

Divân Kalemî içerisinde Mühimme Kalemî kurulmuş oldu. Mühimme Odası'na başlangıçta bir kisedâr tayin edilmiş daha sonraları bu kisedara müdür adı verilmiştir¹³.

Bu kalemdeki düzenleme, nezaretler dönemine gelmeden önce kalemlerdeki ihtisaslaşma eğilimini göstermesi açısından diğer kalemlerdeki düzenlemelerden bir bakıma ayrılmaktadır. Divân Kalemî'nin gördüğü diğer işler Beylik, Tahvil ve Rüus adı altında zaten birer alt büro haline gelmiş durumdaydılar. Mühimme Odası'nın kurulmasıyla burada halledilen muamelatın bir kısmı daha kalem adını alarak ayrılmış oluyordu¹⁴.

Mühimme Kalemî'nin oluşumu dışında, Divân Kalemî'nin katip sayısında da yeni düzenlemeler yapıldı. Kalemî içerisinde bulunan Beylik, Rüus ve Tahvil bürolarında gözle görülür bir kadro yığılması vardı. Yeni düzenlemeye göre kalemlere iki yıl müddetle şâkird kabul edilmemesi, bu müddetin sonunda ise belli bir nizam dahilinde alınması karara bağlandı. İki yıllık süre içerisinde müracaat olursa, müracaat arzuhalinin üzerine yeni nizamın şartları kaydedilerek şâkirdlik kadrosuna müsaade olunamayacağı ifade edilecekti. Bu süre bittiğinde ise kaleme kâtip çocukları haricinde senede oniki şâkird alınacaktı. Yalnız tümü birden alınmayıp her ay bir şâkird kaleme dâhil edilmek suretiyle sayı tamamlanacaktı. Bunlardan altısı Divân, üçer tanesi de Rüus ve Tahvil kalemlerinde istihdam edilecekti. Kâtiplerin kalemlere alınma şartları dikkatle yerine getirilecekti. Hal ve tavırlarının müsait olmasına, orta yaşı geçmemiş olmalarına, kaleme çıraklık dışında kalan amaçlarla girmemelerine dikkat edilecekti. Önemli bir nokta da daha önce taşra ayanlarının ve kapı kethüdalarının kâtipliklerinde bulunanların bu göreve kesinlikle alınmamaları kararıydı. Şüphesiz bundaki gaye, kâtiplerin Babıali dışındaki birimlerle bir çeşit yakınlık içerisinde bulunmalarının önüne geçerek, devlet sırlarının yayılmasını önlemektir¹⁵.

Personel fazlalığının bariz şekilde görüldüğü diğer bir yer de Mektubi Kalemî'ydi. Bu dairede eleman sayısı o derece artmıştı ki eskiden beri birer

¹³ Bu daire hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tefik Temelkuran, "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî", *TED*, İstanbul 1975, sayı 6, s. 129-175.

¹⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbâli (1789-1922)*, trc. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul 1994, s. 105-106.

¹⁵ BOA., *Meclis-i Tanzimat Defi.*, nr. 27, s. 5.

sıralı oturan kâtipler, şimdi ikişer sıra oturmalarına rağmen bir kısmı hala açıkta kalıyordu. İzdiham sebebiyle kalem işlerinin aksamasıyla birlikte, gizlilik arzeden konuların muhafaza edilmesi de güçleşiyordu. Mektubi efendi, idaresindeki kâtipleri güvenilirlik ve kabiliyetleri yönünden yeterince tanıyamaz hâle geldiğinden, sır niteliği taşıyan devlet işlerine ait yazışmaları kendi odasında bir kaç kâtibe havale ediyordu.

Kalemdeki düzenlemeye evvelâ mevcut kâtiplerin isim tesbiti ile başlandı. Personelin liste edildiği defterde ismi bulunmakla birlikte, çeşitli sebeplerden görevini terk etmiş olanlar, veya kaleme devam etmeyip başka meslekle meşgul olanlar kalemde uzaklaştırıldı. Aynı zamanda kaleme devamlarına gerek görülmeyen kâtiplerin işine son verilerek, kalanların defteri yeniden hazırlandı. Böylece odada iki sıra halinde oturma şekli tamamen yasaklandı. Yeni düzenlemeye göre kâtiplerin oturma sıraları, memuriyete başlama tarihleri itibar alınarak ayarlanacaktı. Bunların günlük düzenine nezaret etmek görevi ise kalemin baş halifesine aitti. Gizlilik derecesi yüksek olan devlet işlerine dair belgelerin yazımı yine eskisi gibi mektubi efendinin odasında gerçekleştirilecekti¹⁶.

Mektûbî Kalemî'nin katip sayısındaki artış belli bir oranda idareciler tarafından da normal karşılanıyordu. Çünkü bu kaleme intikal eden iş ve meşguliyetlerin oranında, seneler geçtikçe bir artma söz konusuydu. Bu düzenlemeden daha otuz kırk yıl öncesi kalemin işlerini görmeye onbeş-yirmi kâtip yeterli görülüyorken şimdi otuz kâtibin ancak kifayet edeceğinden bahsediliyordu. Ancak kalemdeki kâtiplerin sayısındaki artış ihtiyacın çok üzerine çıkmıştı. Ayrıca kâtiplerin çoğunun eğitimsiz ya da güvenilmez oluşları kalemin problemlerini daha da artırmıştı¹⁷. Bütün bu noktalar dikkate alınarak verilen yeni nizama göre, bundan sonra kaleme kâtip alımı otuz sayısı dikkate alınarak yapılacaktı. Başka bir memuriyete atanma veya diğer sebeplerle kadroda boşalma olduğunda, yerine gerekli meziyetleri taşıyan birinin alınması gerekirse, önce mektubi efendi ve kalemin baş halifesi, alınacak şahsın değişik çevrelerle bağlantısı olup olmadığını, devlet sırlarını saklayıp saklayamayacağını, iş görme kabiliyetini araştıracaklardı. Aday istenilen özellikleri taşıdığı takdirde, çağırılarak bir müsvedde yazdı-

¹⁶ *Aynı Defter*, s. 18-19.

¹⁷ Findley, *a.g.e.*, s. 103-104.

rıldıktan sonra temize çektilirip yazı yeteneği ölçülecekti. Bu işlemden sonra aday hakkındaki bilgiler, müsveddeyle birlikte reisülküttüba iletilecek, o da adayı sorguya çekip müsveddeyi değerlendirerek, memuriyet için yeterli olup olmadığına karar verecekti. Alınacak kâtip gerekli şartları taşıyorsa, müsvedde üzerine memuriyete layık olduğuna dair kendi yazısıyla görüşünü belirtip sadrazama gönderecekti. Mektubi kâtiplerinin gelir durumlarının düzeltilmesi konusunda ise, padişah tarafından kalem halifelerine gönderilen *atiyye*, *mevkuf* ve *tayin* adı verilen gelir listelerinde boşalma olduğunda, müstehak olmayanlara tahsis edilmesinin önüne geçilip, o ana kadar kalemde maaş alamayan kâtiplere verilmesi ve diğer liyakati görülenlere de taksim edilerek maaşlarına ilâve edilmesi kararlaştırıldı¹⁸.

Amedî Kalemî'ndeki düzenleme de dairenin devlet için arzettiği ehemmiyet açısından, uygulanmasına titizlik gösterilmesi gereken nitelikteydi. Burası devletin önemli meselelerinin, özellikle dışişleriyle alakalı kararların ve yazışmaların tutulduğu ve bu kayıtların muhafaza edildiği bir daireydi. Devletler arası işlerin büyük bölümü, sadarettten padişâha arz edilen telhis ve diğer yazılar, meşveret meclis mazbataları ve elçilerle yapılan görüşme tutanakları, yabancı devletlerde görevlendirilen Osmanlı elçileriyle yapılacak yazışmalar burada hazırlanıyordu. Başında amedi efendi bulunuyordu¹⁹. Amedi efendiye yazı yazmada ve temize çekme işinde yardımcı olacak kâtipler, mesleklerinde üst seviyelere ulaşmışlar arasından seçiliyordu. Dolayısıyla Amedî Kalemî'nde istihdam edilecek bir kâtibin evvela başka bir kalemde uzun yıllar tecrübe kazanarak, gerekli liyakati kesbetmiş olması gerekiyordu. Yazı yazmada ve kalem işlerini yürütmede kabiliyeti görülen, ayrıca devlet sırlarını saklayacak özellikteki bu türden kâtipler, ahlaki meziyetleri gereği gibi araştırılıp doğrulandıktan sonra, amedi efendi tarafından memuriyete tayin edilirdi. Amedî Kalemî'nde genellikle dört, beş, en çok altı kâtip görevlendirilmişti. Sayının az tutulmasında esas itibarıyla kalemdeki işlerin mümkün olduğu kadar az kimse tarafından bilinmesi gereği etkili olduğu gibi. kalem odasının mekan olarak küçüklüğü nedeniyle daha fazla kâtip istihdamına müsait olmamasının rolü de vardı.

¹⁸ *Aynı Defter*, s. 18-19.

¹⁹ Amedî Kalemî'nin kuruluş tarihi hakkında yeni bilgiler için ve kalemin personeli ve işleyişine dair geniş bilgi için bkz. (Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, XVIII. Yy, s. 127-142).

Düzenleme tarihine gelindiğinde, kâtip sayısının çeşitli vesilelerle ihtiyacı karşılayacak oranı aşmış olduğu görülmektedir. Kalemin bazı avantajlarına binaen diğer bürolardaki kâtipler buraya geçmenin bir yolunu arar hale gelmişti. Kısa süre içerisinde işinde ehil olmayan kişilerin kaleme girdikleri görüldü. Yeni kâtiplerin istihdamı bir takım sıkıntıları da beraberinde getirdi. Yukarıda da bahsedildiği üzere kâtiplerin çalıştığı oda dar olduğu için işler rahatlıkla yürütüleliyordu. Ayrıca sayının artışı kâtiplerin gelir oranlarında da düşüşe yolaçiyordu.

Yeni düzenlemede kalem kâtiplerinden işe yarar olanları yerlerinde bırakıldı. Memuriyetleri eski olup, görev süreleri yakında dolacak olanlarla işe yaramayanlar kalemden ihrac edildi. Uzaklaştırılanların yerine, diğer kalemlerde tecrübe kazanıp temayüz etmiş bir kaç kâtip alınması şartı da uygulamaya konuldu. Ayrıca personel gelirlerinin yeniden düzenlenerek, refah seviyelerinin artırılması için çalışmalar yapılması hususu da yeni nizamaya eklendi. Diğerlerinde olduğu gibi bu tarihten sonra kaleme kâtip alınmasında takip edilecek usul belirlendi. Buna göre yeni adayın durumu, amedi efendi tarafından araştırıldıktan sonra reisülkütuba bildirilecek, o da sadaret makamına yazacak, sadrazam padişaha arz ettikten sonra izin verildiğine dâir *hatt-ı hümayûn* yazıldığı takdirde kalemden istihdam edilecekti²⁰.

Sonraki yıllara bakıldığında, kalemlerde personel istihdamına yönelik düzenlemelerden istenilen neticenin istisnalar dışında elde edilemediği anlaşılıyor²¹. Belgelerden takip edilebildiği kadarıyla, bazı personelin sefer-

²⁰ Yeni düzenlemedeki maddeler amedî efendi tarafından kaleme alınmıştı. Sadrazam, amedî efendinin lâyihasını padişaha arzetmiş ve gerekli izni aldıktan sonra uygulama için yine amedi efendiye buyuruldu yazmıştı: "*Amedci efendi! Amedci Kalemi'nin nizamına dâir kaleme alınan işbu lâyiha kağıdı tarafımızdan bi't-takrîr rikâb-ı hümayûna arz olundukda mücebince nizam virilüp taraf ü ta'alluk mürâ'at olunmayup erbâb-ı isti'dâd terbiyye olunarak âdem erişdirilmesi mazmûnunda takrîrimiz bâlâsına mübârek hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn sâdir olmağla işbu takrîr mazmûnu ilâ mâşâllahu te'âlâ düstûrül-amel tutularak şerâyiti icrâ olunmak için kaleme ba'de'l-kayd takrîri odanızda hıfz ve mücebince amel ve hareket ve iktizâ edenlere lâzım gelen vesâyâyı tefhîme ve sâ'ir müteferri'ât-ı nizamdan olan mâddelerin iktizâsına göre râbûtalarnı istihsâle müsâra'at ve hilâfını tecvîzden mübâ'adet eyliyesin deyü "* (Aynı Defter, s. 30-31).

²¹ 1814 tarihinde Amedî Kalemi'nde onüç ondört kâtip bulunmasından şikayet ediliyordu (BOA, *Meclis-i Tanzimat Defi.* nr. 27, s. 23). Nezaretlerin kuruluş tarihi olan 1836 senesine yakın yıllara gelindiğinde ise Amedî Kalemi'nin kâtip sayısı yediyi geçmiyordu. Bu da istenilen kadro sayısına sonraki yıllarda ulaşılabilirdiğini göstermektedir (BOA, Başmuhasebe Tasnifi, (D. BŞM), nr. 6741).

lerde görevlendirilmesiyle merkezdeki kalem işlerinin aksadığı ileri sürülerek kâtip alımlarının devam ettiği görülüyor. 1797 yılı düzenlemelerine aykırı düşen ve islah çalışmalarına sekte vuran gelişmeler üzerine çok geçmeden eski maddelere yeni ilaveler yapıldı. Mektûbî Kalemî için öngörülen 1809 tarihli ilâve düzenlemede, bu kaleme alınacak kâtiplerin önce Kâtip Efendi Kalemî'nde istihdam edilip tecrübe kazanmaları şartı getirildi²². Divân Kalemî'ndeki ilâve düzenleme ise 1814 tarihinde yapıldı. Bu düzenleme ile orduyla beraber sefere giden kâtiplerin yerlerini doldurmak için, kaleme bir yılda alınması gereken kâtip sayısı iki katına çıkartıldı. Böylece daha önceki düzenlemede yılda oniki adet şâkird alınması şartı konulmuşken bu sayı yirmidörde çıkmış oldu. Bunların onikisi Divân, altışar tanesi de Rüüs ve Tahvil kalemlerine taksim edilecekti²³.

Muamelat Düzenlemeleri:

H.1211/M. 1796-1797 tarihli düzenlemelerin ikinci yönünü kalemlerdeki muamelatın kontrol altında tutulması gayretleri oluşturmaktadır. Muamelat üzerindeki çalışmalar, kâtip istihdamına yönelik çalışmalardan önce başlamıştır²⁴. Bu alanda yapılacak bir takım düzenlemeler ile geleneksel teamüllerin zaaflarından istifade etmeye çalışan şahıs veya zümrelerin suistimallerinin önüne geçilmesi düşünülmüştür. Bu cümleden olarak özellikle devletin temel yazışmalarını yürüten ve tutan Divan-ı hümâyûn, Maliye ve Defterhane kalemlerindeki muamelat usullerinden bir bölümü yeniden sıhate kavuşturulma yoluna gidilmiştir.

Divan kalemleri muamelâtında görülen aksaklık, hukuki ve idari meselelerde kanuna aykırı olarak kalemlerden *derkenâr* ve *hüküm* çıkartılmasıydı. Aslında bu tür evrakın hazırlanmasında esas alınan kanûn ve nizamlar, yine aynı kalemlerin düsturüamel tutulan defterlerinde kayıtlıydı. Ancak bir şekilde, kanun ve geleneğe aykırı olarak önceden kayda geçmiş yazılardaki hatalı maddeleri örnek göstererek, yeni bir takım usulsüz *derkenâr* ve *hüküm* çıkartmak için *arz* veya *arzuahaller* takdim edilmekteydi. Müracaat sahipleri gayelerine muvafık şekilde yanlış bilgilerle düzenlettikleri bu bel-

²² BOA, Hatt-ı hümâyûn Tasnifi, (HH), nr. 32789.

²³ BOA, Cevdet Dahiliye Tasnifi, (C. DAH), nr. 9874.

²⁴ “İşbu onbir senesi hilâlinde yapılmış olan nizâmâtın biri aklâmın sakk-ı sebki ve keyfiyyet-i kuyûdı hakkında verilen nizâmât ki ...” (Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1309, VI, s. 235-236).

gelerle ikamet yerlerine döndüklerinde, haksız uygulamalara sebebiyet vermekteydiler. Uygulama sürecinde ortaya çıkan şikâyetler üzerine hatalı düzenlenmiş belgelerin iptal edilmesi, tekrar iptal yazılarının yazılması, *tahkik* ve *temyîz* açısından kalemlerin meşguliyetini artırdığından zaman kaybına yol açıyordu²⁵. Bunun önüne geçmek için alınan yeni karara göre artık sadece çok önemli meselelere, “beyaz üzerine” yazılıp kalemlerden tahkiki istenen konulara ve yabancı uyrukluların davalarına ait müracaat kağıtlarının üzerine “mesbukiyet” kaydı yazılacaktı. Bunların dışında, düsturülamel tutulan kayıtların karışıklığına sebebiyet verecek herhangi bir belge üzerine eski kayıtlara müracaat için bir ibare konmayacaktı. Zaruri durumlarda “emsâl” ve “mesbûkiyyeti” sual olunacak olsa bile arzuhâl üzerine *pençe* ve *sahh* olunmadıkça ve *pençe* ve *sahh* olunduktan sonra da reisülküttab tarafından kalem kisedarlarına bizzat belirtmedikçe *derkenâr* yazılmayacaktı²⁶.

Aynı aksaklıkların yaşandığı ve benzer şikâyetlerin bulunduğu Maliye Kalemî mumelâtında da ayarlamalar yapıldı. Maliye Kalemî'nden çıkan fermanların içeriği yazılmaya başlandığında, dava konusunun yalnızca eski kayıtlara, “kanun ve şerâite” uygunluğunun göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Düzenleme tarihinden bir müddet önce bu usule uyulmamaya başlandığından çeşitli karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Ferman kâğıdının hazırlanması için diğer kalemlerden Maliye Kalemî'ne *fermân tezkeresinin* gönderilmesi gerekiyordu. Görevliler tezkereleri hazırlarken usule aykırı olarak arzuhal sahiplerinin sundukları *istid'âları* muhtevaya esas almaya başladıklarından, müracaat yazılarındaki gerçek dışı iddiaları kanunun gereği olan hükümmüş gibi bildiriyorlardı. Hatta arzuhallerde olmayan ibareler de ilave edildiğinden çıkartılan fermanın muhtevasında, *buyuruldu*, *kanun* ve *şurût* gibi düsturülamel tutulan kayıtlarda yeri olmayan maddeler ortaya çıkıyordu. Maliye'den verilen emirler bu tezkerelere bakılarak yazıldığından aynı ibâreler Maliye Kalemî'nin suret defterlerine de kaydedilmekteydi. Dolayısıyla gelecek yıllarda müracaat edilecek kayıtların gerçekliği kayboluyordu.

²⁵ Halil Nuri, *Tarih*, İÜ. Ktp., nr. 6001, vr. 24b.

²⁶ BOA, *MD*, 203, s. 5, hkm. 12.

Bir diğer uygulama hatası aynı konunun uzantısı olarak taşrada yapılmaktaydı. Yukarıda zikredilen olumsuz şartlara rağmen, fermanlar hatasız düzenlenip içeriğinde dava hakkında kesin hükümler yer alsa dahi taşra idari birimlerinde bunun farkına varılamıyordu. Taşra idarecileri, özellikle *istid'â* ibarelerindeki hikaye kısmını fermanın kesin hükmü zannederek, kanun dışı uygulamalara girişiyorlardı. Bu da davacı olanların davalılar üzerinde haksız kazanım elde etmelerine vesile oluyordu. Mağdur olanların şikayetlerinin yoğunlaşması üzerine söz konusu mahzurların ortadan kaldırılması için bir takım tedbirler alındı. Buna göre düzenleme tarihinden itibaren Babıali kalemlerinden maliyeye verilen *tezkire*, *arz* ve *arzu-hâl* türünde belgelere istinaden yazılacak emirlere maliye tezkireciliği görevinde bulunanlar nezâret ederek, ferman içerisine alınması münasip olmayan ve ferman yazma kaidelerine ve kanuna uymayan ibareleri çıkartacaklardı. Aynı zamanda *istid'â* sahiplerinin iddiâlarının, eski kayıtlara müracaat edilerek doğrulanmasından sonra ferman hazırlanmasına dikkat edeceklerdi. Ferman çıkartılması için *tezkere* yazan diğer dairelerdeki kâtipler de bu konuda dikkatli davranmaları için ikaz edileceklerdi²⁷.

Benzer suistimler evkafa dâir kayıt ve emirlerin hazırlanmasında da görülmekteydi. Vakıf işletmeleri ile ilgisi olan esnaf ve vakıf mütevellilerinin bir kısmı haksız kazanç için evkaf müfettişlerinden veya mahkemelerden sahte *hüccet* ve *ilam* alarak bunları bir şekilde kalemlere kaydettiriyorlardı. Bazen aldıkları *ilam* veya *hüccet* yoluyla arzularına uygun *tuğrah emr-i şerif* bile çıkarttırabiliyorlardı. Suistimallerin artması üzerine evkafa dair kayıt şekillerinde de düzenleme yapılması kararlaştırıldı. Sadrazam, şeyhülislam, bostancıbaşı vs. devlet adamlarının nezaretlerinde olanlar ile birlikte, ülkenin her tarafındaki küçük büyük bütün vakıflar yeni düzenleme maddelerinde belirtilen hususlara tabi tutuldu. Böylece İstanbul kadısı, Haremeyn müfettişi ve diğer evkaf müfettişleri ve taşrada olan müfettiş vekilleri taraflarından verilen gerçek veya sahte tüm *ilâm*, *hüccet* vs. senedler, Haremeyn Muhasebesi veya başka ilgili kalemlere kaydettirilmek istendiğinde önce Babıali'ye takdim edilecekti. Söz konusu belgeler burada dikkatle incelenip, muhtevasında herhangi bir mahzur taşımadığı anlaşıldıktan sonra hakkında ferman çıkartılacak ve *buyuruldusu* üzerine “iki

²⁷ Halil Nuri, *a.g.e.* , vr. 23a.

pençe” ile “iki sahh” konulmadıkça kalemlerin defterlerine kaydedilmeyecekti. Aynı işlem, esnafın evkafa dahil olan veya olmayan “gedik” vs. işleri için, İstanbul Mahkemesi veya başka mahkemelerden aldıkları *hüccet, ilam* ve diğer senedler için de geçerli olacaktı²⁸. Maliye Kalemî'ne getirilen yeni nizamın uygulanmasından defterdar efendi sorumluydu²⁹.

Defterhâne'de tutulan kayıtlarda meydana çıkan problemler de aynı yılın düzenlemeleri içinde ele alındı. Bu daireye müteallik konularda çıkarılan fermanlar Divan Kalemî'nde yazılmaktaydı. Ancak fermanlar yazılırken Defterhane'deki eski kayıtlara müracaat ediliyordu. Defterhane'deki eski kayıtların bazılarının hatalı düzenlenmiş olması sonucu, mukataa, zemet ve timar sahipleri ile evkaf mütevellileri aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklar hakkında ve bazı araziye dair hususlarda taraflara, dış görünüşte kanun ve nizama uygun görünen fakat muhteviyatında çelişkiler taşıyan fermanlar verilmekteydi. Bu tip uygulamalar, Defterhane kayıtlarındaki bilgilerle halk nazarındaki bilgiler arasında bir zıtlık ortaya çıkarmakta ve kayıtların güvenilirliğine zarar getirmekteydi. Ayrıca yanlış bilgilere dayanılarak verilen fermanlar neticesinde, haklı tarafın hangisi olduğu anlaşılmadığı için taraflar birbirlerinin köylerine ve arazilerine tecavüz etmekteydi. Neticede taraflardan birisi tekrar ferman talep etmekteydi. Şikayete konu olan yanlış uygulamaların kaynağını teşkil eden bir diğer husus da bazı fermanların Defterhane'de tutulan asıl kayıtlara müracaat edilmeden hazırlanmalarıydı. Defterhane'ye bilgi için müracaat edildikten sonra Divân-ı hümayûn Kalemî tarafından yazılması gereken fermanlar, Defterhane'den derkenarı alınmadan bazen Haremeyn'den “ağa mektubu” ve “mütevelliler arzları”yle Haremeyn ve Maliye kalemleri tarafından hazırlanabiliyordu. Bazen de köy ve arazi sınırları, kanuna aykırı olarak dava sahiplerinin ifadeleri esas kabul edilerek tesbit ediliyor ve mahkemede hazırlanmış *hüccet* ve *ilamlar* sonradan Defterhane'ye kayd ettiriliyordu. İlmü-

²⁸ Maliye Kalemî muâmelâtında yapılan bu düzenlemenin tarihi 23 Receb 1211/ M. 22 Ocak 1797'dir (BOA, Cevdet Adliye Tasnifi, (C. ADL), nr. 548).

²⁹ Defterdar efendiye gönderilen buyuruldu için bkz. (Halil Nuri, *a.g.e.*, vr. 24b). Düzenleme emrine muhatap olup bu konuda kendilerine ilmühaber gönderilen maliye kalemleri şunlardı: Başmuhasebe, Anadolu Muhasebesi, Cizye Muhasebesi, Maliye, Mevkufât, Küçük Ruznâmçe, Haremeyn Mukataası, Baş Mukataa, Büyük Kale, Küçük Kale, Haslar Mukataası, İstanbul Mukataası, Maden, Bursa Mukataası, Avlonya ve Ağriboz Mukataası. Ayrıca Defterhane'ye de bir ilmühaber gönderildi (BOA, MD, nr. 203, s. 3, hkm 7).

haberleri de düsturülamel tutulmak üzere kalemlere veriliyordu. Herhangi bir dava ortaya çıktığında ise mahkemeden alınan *hüccet* mucibince, kanuna uygun zannedilerek Divân Kalemî'nden ferman veriliyordu.

Düzensizliğin sebepleri ortaya konulduktan sonra, artık Defterhane defterlerindeki kayıtlara uygun düşmeyen, uygulamada karışıklığa ve hoşnutsuzluğa yol açan ve iptal edilmek mecburiyetinde kalınacak olan *hüccet* ve *ilamlar*, Haremeyn'den *mektup* yazılmakla, veya evkaf nazırları tarafından *arz* yazılmakla, Defterhane'ye ve diğer kalemlere kayd edilmeyecekti. Aynı zamanda Divân Kalemî'nden yazılması gereken emirler başka bir kalemde yazılmayacaktı. Ayrıca, sadece tarla ve arazi davaları üzerine mahkemeler tarafından yerinde görüldüğü, hudutlarının tesbit edilip hükme varıldığına dair hazırlanan *hüccet* ve *ilamlara* bakılarak, kanuna uygundur diye emir çıkartılmaması isteniyordu. Defterhane'ye ve Başmuhasebe'ye kaydı lazım gelen “nezir hücceti”, “ihticâc selâhiyeti açık” ve “sakkı sebkine muvâfık” vakfiye hüccetlerinden başka yukarıda zikredilen hususlara ait senetlerin kalemlere kaydı için bir çeşit istek veya emir gelir ise kayıt için uygun olup olmadığı ilgili kalem tarafından hemen cevaplandırılacaktı. Talep uygun görülse bile kaydedilmesine dair açık olarak “beyaz üzerine” ferman çıkmadıkça kaydı yapılmayacaktı³⁰.

Kalemlerdeki muamelat düzenlemeleri bahsinden olarak 1211/1796-1797 tarihinde karşılaştığımız bir diğer değişiklik de merkez ve taşra idarecilerinin tayinlerinde, isim tesbiti ve tahkiki konusunda kalemlere verilen yeni görev dağılımıydı. Vüzerâ, mirimirân, dergâh-ı âlî kapıcıbaşları, hâcegân-ı divân-ı hümâyûn, dergâh-ı âlî müteferrika ve çavuş gediklileri ile vezâretten mazul veya emekliye ayrılmışların isimleri eskiden beri Amedî Kalemî defterlerinde kayıtlı tutulup, ihtiyaç duyulduğunda bu kayıtlara müracaat olunuyordu. Defterlerin güvenilirlik açısından yine Amedî Kalemî'nde kalması uygun görüldü. Ancak bundan sonra vezâret, mirimirânlık, kapıcıbaşılık, divân-ı hümâyûn hâcegânlığı ile dergâh-ı âlî ve çavuş gedik-

³⁰ Halil Nuri, *a.g.e.*, vr. 25b-27b; BOA., MD., 203, s.4., hkm. 9. Bu nizam 3 Cemaziyelevvel 1211/ 3 Kasım 1796 tarihinde çıkartıldı. Defterdar Efendi'ye hitaben beyaz üzerine yazılan ferman Defterhane'ye kaydedilerek, Divan-ı hümâyûn, Maliye, Başmuhasebe, Haremeyn Muhasebesi, Haremeyn Mukataası, Mevkufât, Başmukataa, Haslar, İstanbul, Avlonya Mukataaları ile Küçük Evkaf kalemlerine ve diğer kalemlere ayrı ayrı ilmühaberleri gönderildi (*Aynı Defter*, s. 4).

leri tevcih olunduğunda, ilmühaberleri Tahvil ve Rüus kalemlerinde hazırlandıktan sonra Rüus kalemine verilecekti. Vüzerâ ve mirimirândan biri emekli olduğunda Beylikci Kalemi ilmühaberlerini hazırlayacaktı. Aynı rütbelerin mensuplarından birisi merkez dışında vefât edip, merkeze vefât haberlerini içeren yazıları geldiğinde, haber mektubi ve kâtip efendiler tarafından araştırılıp doğrulandıktan sonra ilmühaberlerini yine Amedî Kalemi'ne göndereceklerdi³¹.

Mübâşirlerin görev esnâsında yaptıkları kanunsuz uygulamalardan devletin genelinde şikayetlerin uzun müddetten beri devam ediyor olması bu konuda da yeni bir emir çıkartılmasına yol açtı. Daha önceki tarihlerde de şikayetlerin giderilmesine dair emirler çıkartılmasına rağmen istenilen netice elde edilememiş ve mübâşir tayinlerindeki gidişattan en çok ahâli rahatsız olmuştur. Buna rağmen mübâşir tayini uygulaması, halk nazarında, devlet tebasının işlerine önem vermiyor izlenimi doğurur kaygısıyla ortadan kaldırılamamıştır³². Bu dönemde de aynı şikayetler, rahatsızlıklar kendisini gösteriyordu. Özellikle taşrada devlet tarafından sipariş edilen bir işin yerine getirilmesi için mahallî idari birimleri tarafından mübâşir tayin edilmesi çok yaygın bir uygulama haline gelmişti. İşin önemi üzerinde durmaksızın her iş için mübâşir tayin edilmesi ve bunların yanına külliyetli miktarda adam verilmesi, hizmet masraflarının artmasına yol açıyordu. Mübâşirler de fermanla görevlendirildik bahanesiyle davacı ve davalıdan yüksek miktarda para talep ediyorlardı. Ayrıca dava mahalline giderken yol üzerinde bulunan ahaliden, yine ferman bahane edilerek -dava ile alakası olmamalarına rağmen- çeşitli taleplerini yerine getirmelerini istiyorlardı.

Bu husustaki aksaklıkların önüne geçmek için çıkartılan fermanla, vüzerâ, mirimiran, mütesellim, voyvoda, ve bostancıbaşı gibi taşra idârecilerine yazılan emirlerde “mübâşir hitabı” kısmına, padişah tarafından belirtilmedikçe isim yazılmaması isteniyordu. Konu hakkında Divân-ı hümâyûn beylikcisi, mümeyyiz ve kisedar uyarıldı ve ferman düsturülamel tutulmak üzere Divân Kalemi'ne kaydedildi³³.

³¹ BOA, MD, 203, s. 6, hkm. 15.

³² BOA, C. ADL, nr. 405.

³³ BOA, MD, 203, s. 3, hkm. 6. Ayrıca bkz. Halil Nuri, *a.g.e.*, vr. 24a-b.

Muamelat sahasında uygulanmak üzere çıkartılan emirlerin yerine getirilmesi sıkı sıkıya tenbih edilmesine rağmen istenilen sonucun en azından tam olarak alınmadığına III. Selim'in bir yazısı şahitlik etmektedir. Padişah, henüz 1797 yılının sonlarında olunmasına rağmen kalemlerin hâlâ hatalı belge düzenlediğinden şikayet etmekteydi. III. Selim, fermanların kalemler tarafından titizlikle yapılan bir araştırma sonucu kaleme alındığını zannederek üzerine hattını çektiğini fakat daha sonra gelen şikayetler üzerine, bir şekilde verilmiş diyerek gönderilen fermanı iptal etmek zorunda kaldığını beyan ederek, kalemlerin bu hususda dikkatli olmaları gereğini sadrazama yazdığı bir *hatt-ı hümayûn*da dile getirmişti³⁴. Yapılan düzenlemeye rağmen mübaşir tayini hususundaki şikayetler bu tarihten sonra da devam etmiştir³⁵.

Bürokrasi alanında yapılan bu düzenlemeler, merkez teşkilatı içerisinde geniş çaplı ıslah çalışmalarının ilk örneği olma özelliğini taşımaktadır. Daha önceki yenileşme ve değişim çalışmalarının daha dar muhtevada ve uzun süreçler içerisinde gerçekleştikleri bilinmektedir. Burada ise Babıali ile birlikte Maliye ve Defterhane üzerinde hem katip istihdamı hem de muamelat alanlarında dönemin özelliklerine göre geniş sayılabilecek bir alanda değişiklik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, nisbeten XVI. yy.dan itibaren maliye kalemlerinde ortaya çıkmaya başlayan ihtisaslaşma belirtilerinin artık bütün merkez teşkilatında kendisini gösterdiği de anlaşılıyor. Bu düzenlemede yeni kuralların birçoğunun takibi için belli katiplere veya kalemlere yeni görevler yüklenmiş oldu. Daha önemli olarak, önceden Divan Kalemi içerisinde halledilen devlet işlerinin bir bölümünün ayrılarak Mühimme Odası veya Kalemi'nde görülmeye başlaması, ihtisaslaşma eğiliminin geldiği noktayı göstermesi açısından dikkate değerdir. Değişikliklerin bir dier sonucu olarak, III. Selim döneminde büyük çaplı olmasa da kalemlerin geleneksel yapılarının gözden geçirilmesi anlayışının doğuşu, daha sonraki büyük değişimlere temel teşkil edecek mahiyettedir. Aynı zamanda bürokrasi alanındaki yenilikler, reform ihtiyacının devletin sadece askerî ve mali birimlerinde değil bütün müesseselerinde kendini

³⁴ 23 Rebiülahir sene 1212/ 14 Ekim 1797. BOA, MD, nr. 203, s. 399, hkm. 1201.

³⁵ Mübaşirlerin yapmış oldukları haksız uygulamaların menedilmesine dair Varna'ya gönderilen ferman için bkz. (BOA, C. ADL, nr. 7).

hissettirdiğini ortaya koyması açısından da ehemmiyeti haizdir. Devlet teşkilatındaki yetersizlik ve aksaklıkların ortaya çıkardığı bozulmanın çaresi olarak eski sistemin ihyası şeklindeki Osmanlı devlet adamlarının reformlara geleneksel bakış açısındaki değişme, bütün olarak belki de bu dönemde kendisini göstermektedir.

"The Regulations, dated in 1211/1796-97, within the Ottoman Central Bureaucracy"

A b s t r a c t

In 1796-97, Ottoman central administration was partially reorganized. In this context, some new regulations were issued which have concerned the Sublime Porte, the fiscal administration (Defterdarlık) and the bureau of census registrations (Defterhane).

This study focuses on this reorganization which had regulated the amount of scribes employed in the bureaus of Ottoman Grand Council (Divan) like Beylikci, Ruus, Tahvil and Amedi, as well as the procedures used in the official correspondence. In this framework, some new form occurred in the correspondence of Ottoman fiscal administration after these regulations, are also covered.

Keywords

Divan, Defterdarlık, Defterhane, Sublime Porte, Office, correspondence, clerk, regulation.